



LUND UNIVERSITY

Svensk pionjär i den ekologiska vändningen

Fascinerande historiskt dokument om hur den moderna miljömedvetenheten formades

Larsson Heidenblad, David

Published in:
Respons

2016

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Larsson Heidenblad, D. (2016). Svensk pionjär i den ekologiska vändningen: Fascinerande historiskt dokument om hur den moderna miljömedvetenheten formades. *Respons*, (5), 51-54.
<http://tidskriftenrespons.se/article/4776/>

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

KLASSIKERN

Svensk pionjär i den ekologiska vändningen – Fascinerande historiskt dokument om hur den moderna miljömedvetenheten formades

David Larsson Heidenblad

*Det är nu femtio år sedan Rolf Edbergs bok *Spillran av ett moln* (1966) först kom ut. Boken åskådliggör hur den moderna ekologiska krismedvetenheten formades av det kalla kriget, kärnvapenhotet och insikten om den fattiga världens lidande. Den har status som miljöklassiker och väckerklocka, inte bara i Sverige utan i hela Norden. Edbergs bok är relevant än i dag och hjälper oss förstå varför dagens konfliktlinjer och politiska lösningar ser ut som de gör.*

Kunskap om att människan utgör ett hot mot sin egen överlevnad har cirkulerat under hela efterkrigstiden. Vid periodens början stod det dramatiska hotet om ett förintande kärnvapenkrig i fokus. Det talades om att människan hade gått in i atomåldern. I vår egen tid har den långsamt krypande klimatkatastrofen en liknande kulturell position. I dag talas det om att vi har gått in i en ny geologisk tidsålder, antropocen, i vilken mänsklig verksamhet oavsiktligt får förödande konsekvenser för klimat och ekosystem. Startpunkten för antropocen brukar förläggas till den begynnande industrialiseringen på 1700-talet, men begreppet som sådant är ett barn av 2000-talet.

Möjligen är det på väg att bli en del av vår samtids självförståelse.

Mellan talet om atomåldern och antropocen sträcker sig en 70-årsperiod då människoskapad undergång har uppfattats som en reell möjlighet. Den samhälleliga orons fokus, intensitet och omfattning har varierat, men den har hela tiden funnits där. En tidpunkt då oron för mänsklighetens överlevnad var särskilt intensiv var det sena 1960- och tidiga 1970-talet. Under dessa turbulenta år fick den moderna miljömedvetenheten sitt breda samhälleliga genombrott och många olika sorters problem började betraktas som intimt sammanlänkade med varandra. Kunskap om att människan befann sig i ett globalt ekologiskt kristillstånd vann insteg och den främsta symbolen för detta blev de nytagna fotografierna av jordklotet. Mot bakgrund av rymdens svarta tomhet visualiserades människans och jordens sårbarhet på ett sätt som slog an starkt. En central metafor för tillståndet var att se jorden som ett rymdskepp där de livsuppehållande resurserna var på väg att ta slut. I USA firades den 22 april 1970 den första *Earth Day* som ett försök att höja medvetenheten om den ohållbara situationen.

Inom internationell miljöhistorisk forskning talar man i dag om åren kring 1970 som "den ekologiska vändningen". Detta var en i flera bemärkelser global förändringsprocess där nya lagar och politiska institutioner såg dagens ljus. Engagemanget för mänsklighetens livsmiljö och framtid kanaliserades genom nya organisationer som Jordens vänner och Miljöforum. Men även etablerade organisationer som Naturskyddsföreningen och Fältbiologerna stöptes om. I Sverige fördes en intensiv offentlig miljödebatt och 1967 inrättades Naturvårdsverket.

En viktig förgrundsfigur och inspiratör i det svenska sammanhanget var den socialdemokratiska politikern, ambassadören, publicisten och landshövdingen Rolf Edberg (1912–1997). Nu är det femtio år sedan han gav ut sin uppmärksammade bok *Spillran av ett moln*, som markerade inledningen på den så kallade "ekosofiska" delen av hans författarskap. Boken har inom forskningen betraktats som något av ett genombrott i det allmänna medvetandet för ett ekologiskt betraktelsesätt. Den har status som miljöklassiker och väckarklocka – inte bara i Sverige. Edbergs verk gavs ut samtidigt på de tre skandinaviska språken och fick i synnerhet i Norge, där han vid tiden var Sveriges ambassadör, ett betydande genomslag.

Ramberättelsen för Rolf Edbergs betraktelser var en vandringstur i de norska fjällen tillsammans med sin 17-årige son – ”färdkamraten”. Deras samvaro var ordlös, men gav aktualitet och konkretion åt det globala kristillståndet. Edberg kombinerade i framställningen sin oro för sonens framtid med lyriska naturskildringar och placerade in sina tankar i ett kosmiskt och evolutionärt perspektiv. Med poetiska formuleringar tecknade han livets långa historia och inskräpte att människan endast var en liten del av livets stora väv. Den tunna hinna på jorden där mänskligt liv var möjligt beskrev han som ”ett marginalhem för marginalvarelser” omgivet av ”kosmiska dödsriken”. Hela människans historia hade utspelat sig där, men hennes tillvaro hade i ett slag förändrats i grunden: ”Den blev en annan den stund människan skaffade sig möjligheter att utplåna sitt eget släkte.”

I den mån människor i dag har hört talas om *Spillran av ett moln* är det just som en tidig miljöväckelseskrift och ett humanekologiskt pionjärverk. Den som öppnar pärmarna och börjar läsa märker dock att miljöproblematiken endast är en aspekt av Edbergs budskap. Det genomgående temat är snarare att den moderna industriella civilisationen på flera olika sätt utgör ett dödligt hot mot livet på jorden. Det hotande kärnvapenkriget och den accelererande befolkningsexplosionen avhandlas både tidigare och mer utförligt i boken än miljöförstörelsen. Det är också mot fonden av dessa två, i samtiden väletablerade problemkomplex, som miljöfrågan vid 1960-talets mitt började få karaktären av en global ödesfråga. Det nya hos Edberg, och andra tidiga miljödebattörer som Hans Palmstierna (1926–1975), är att miljöfrågan hos dem får samma globala proportioner som kärnvapenhotet och överbefolkningen. De blev alla till frågor som ytterst rörde mänsklighetens möjligheter att överleva.

Detta förhållande är en av orsakerna till att *Spillran av ett moln* är ett så fascinerande historiskt dokument. Boken åskådliggör nämligen på ett närmast övertydligt sätt hur den moderna ekologiska krismedvetenheten formades av den historiska kontext som det uppstod i, en tid och kultur djupt präglad av kalla kriget, kärnvapenhotet och insikter om den fattiga världens lidanden. Miljöproblemen som sådana var varken nya eller okända. Men före 1960-talets slut var det endast en liten minoritet, och då huvudsakligen naturvetenskapsmän, som betraktade dem som globala överlevnadsproblem. Det bredare kulturella genombrottet för denna uppfattning sammanfaller också med att en rad av dessa

vetenskapsmän aktivt började ta del i samhällsdebatten.

Rolf Edberg var emellertid inte en av dem. Han var ingen forskare och hade ingen akademisk bakgrund att tala om. Direkt efter studentexamen hade han börjat arbeta som journalist inom den socialdemokratiska pressen och redan vid 22 års ålder tillträdde han sin första post som chefredaktör. Parallellt med sin framgångsrika publicistiska bana påbörjade han en politisk karriär. Under 1940- och 1950-talet satt han i två omgångar i riksdagen för Socialdemokraterna.

Som tidnings- och riksdagsman utmärkte sig Edberg genom sin relativa ungdom och sitt starka engagemang för internationella frågor. I skrifter som *I morgon Norden* (1944) och *Öppna grindarna!* (1952) argumenterade han för ett gränslöst Norden och 1951 valdes han till ordförande för den samnordiska parlamentariska kommitté som verkade för passtvängets avskaffande och en öppen nordisk arbetsmarknad. Därutöver var han svensk delegat i både Europarådet och FN. I den senare organisationen arbetade han huvudsakligen med nedrustningsfrågor och denna verksamhet sammanföll med hans tid som svensk ambassadör i Oslo (1956–1967). Vid denna tid skrev han även biografen *Nansen – Europén* (1961) i vilken han fokuserade på den berömde upptäcksresandens internationella och humanitära engagemang. Många av de bärande tankegångarna i *Spillran av ett moln*, inte minst idéerna om mänsklighetens organiska enhet och behovet av en ny världs- och livssyn, finns redan i Nansenbiografen – om än inte uttryckt i ekologiska termer.

Vägen till miljöfrågorna gick alltså för Edberg via fredsfrågorna och ett brett internationellt engagemang. Liknande intellektuella utvecklingslinjer kan skönjas hos samtida svenska diplomater som Inga Thorsson (1915–1994), Alva Myrdal (1902–1986) och Sverker Åström (1915–2012). Det var också den svenska FN-delegationen som i december 1967 på eget initiativ föreslog att FN vid 1970-talets början skulle anordna en stor miljökonferens. Förslaget resulterade i Stockholmskonferensen om den mänskliga miljön 1972. Rolf Edberg deltog aktivt i förarbetet, bland annat genom att engagera sig i den internationella rådgivarkommittén som stod bakom Barbara Wards och Rene Dubos officiella rapport *Only One Earth – The Care and Maintenance of a Small Planet* (1972).

De svenska diplomaternas väg till miljöfrågorna har paralleller

hos internationella portalfigurer på området som den norske filosofen Arne Næss (1912–2009) och den amerikanske forskaren och miljöaktivisten Barry Commoner (1917–2012). Samtliga hade under sent 1950-tal och tidigt 1960-tal varit djupt engagerade i freds- och nedrustningsfrågor. Men efter att USA, Sovjetunionen och Storbritannien signerade det internationella provstoppsavtalet 1963 blev kärnvapenhotet under närmare två decennier alltmer frånvarande i samhällsdebatt och kulturliv. En av de mest inflytelserika forskarna på området, Paul Boyer, har karakteriserat perioden från 1963 till tidigt 1980-tal som "the Big Sleep". Den bärande argumentationen hos Boyer är att efterkrigstidens nukleära oro har varit påfallande konstant till både form och innehåll, men att det samhälleliga genomslaget har varit av cyklisk karaktär. Perioder av engagemang och oro har följts av perioder av passivitet och likgiltighet.

Boyers iakttagelser äger giltighet om vi håller ett strikt fokus på kärnvapenproblematiken, men om vi liksom Edberg betraktar de olika globala hotbilderna som sammanflätade med varandra framträder en annan bild. Då ser sig 1960-talet inte som ett sovande decennium utan som en tid då oron vidgades och fokus förflyttades. Både befolkningsexplosionen och miljöförstörelsen fick under decenniets gång allt större uppmärksamhet. Detta har på senare år uppmärksammats i internationell forskning som Jacob Darwin Hamblins *Arming Mother Nature – The Birth of Catastrophic Environmentalism* (2013) och Joshua Howes *Behind the Curve – Science and the Politics of Global Warming* (2014).

Ett ännu mer aktuellt bidrag till förståelsen av denna utveckling ges i en artikel av miljöhistorikerna Paul Warde och Sverker Sörlin i antologin *The Struggle for the Long-Term in Transnational Science and Politics* (2015). De argumenterar där för att efterkrigstidens miljöbegrepp och vetenskapliga förutsägelser om en framtida global kollaps utgör två sidor av samma mynt. Miljöbegreppet och framtidsprognoserna förutsatte varandra och sammanlänkades också med framväxten av en ny form av vetenskapliga meta-specialister, som Fairfield Osborn (1887–1969), William Vogt (1902–1968), Rachel Carson (1907–1964) och Georg Borgström (1912–1990). Framtiden ansågs ligga i vetenskapens händer och ett nytt tvärvetenskapligt forskningsfält växte fram: framtidsforskning eller futurologi. Även detta fälts kulturella genombrott skedde under sent 1960-tal och tidigt 1970-tal, vilket nyligen har uppmärksammats i Elke Seefrieds habilitationsskrift *Zukünfte – Der*

Aufstieg und Krise der Zukunftsforschung, 1945–1980 (2015). Seefried lyfter särskilt fram den stora tilltron till storskalig framtidsplanering som kännetecknande för de första decennierna av efterkrigstiden. Det möjligas gränser uppfattades som vida, både vetenskapligt och politiskt, och ett symptomatiskt uttryck för detta är titeln SOU 1972:59 *Att välja framtid*. Denna utredning leddes av Alva Myrdal och lade grunden till det som i dag går under namnet Institutet för framtidsstudier.

Rolf Edbergs bidrag till den historiska utveckling som skisserats ovan var att skriva litterära synteser om människans situation som nådde ut till en förhållandevis bred nordisk allmänhet. *Spillran av ett moln* följdes i början av 1970-talet av *Vid trädets fot* och *Brev till Columbus*. Tillsammans betraktades de som en trilogi och gavs ut på nytt 1974 i samlingsvolymen *På jordens villkor*, en titel som säger mycket om Edbergs ekologiska grundsyn. För honom stod människan inte i tillvarons centrum. I de evolutionära och kosmiska perspektiv som han konsekvent anlade var mänskligheten snarast ett irrbloss. Han vände sig mot att människan upphöjde sig själv till någonting som stod utanför och ovanför naturen och menade att det förhöll sig precis tvärtom. Därför borde människan ödmjukt söka sin naturliga plats i tillvaron och inte sträva efter att bemästra sin omgivning. Det senare kunde ge kortsiktiga fördelar, men förde på längre sikt med sig oerhörda risker.

Men är då *Spillran av ett moln* något mer än ett fascinerande historiskt dokument? Skulle boken kunna ges ut på nytt och finna nya läsare? Jag är osäker. De femtio år av miljöengagemang som följt på bokens publicering har inte kännetecknats av traditionsmedvetenhet och tillbakablickande. I stället är det samtiden, framtiden, politiska och tekniska lösningar som har stått i fokus. När långa tidsperspektiv anläggs är det inte heller decennier eller sekler som avses utan snarare geologiska eller evolutionära tidsrymder. I dessa sammanhang ter sig medellånga samtidshistoriska perspektiv som närsynta. Ändå är det kanske just dem som vi har störst behov av när det gäller att förstå och hantera de globala ödesfrågor som mänskligheten alltjämt står inför. Det är nämligen i denna skala som de har vuxit fram och utvecklats. Personligen tror jag att denna historia kan bidra med viktiga insikter om varför dagens debatter, konfliktlinjer och politiska lösningar ser ut som de gör. Hur dessa historiska linjer löper tror jag inte alltid dagens aktörer är speciellt medvetna om. Miljöproblem och miljöaktivism är närmast per definition nu och sedan – inte då. Men

kanske har vi som vandrar in i antropocen något att lära av människorna som en gång gick in i atomåldern? För att ta reda på det måste vi börja med att blicka bakåt.

David Larsson Heidenblad är fil. dr i historia vid Lunds universitet.

- PUBL. I RESPONS 5/2016